

Tejamkorlik tamoyili muammosiga tilshunoslik ilmida birinchilardan bo'lib H. Paul (1846-1921) yosh grammatikachilar yo'nalishi vakillarining nazariy qarashlarini (1960, 372) ifodalar ekan o'z e'tiborini qaratdi. Shunisi ahamiyatliki, XIX asrning ushbu "lingvistik katexizisida" – "tejamkorlik tamoyili" deb nomlanuvchi maxsus bo'lim mavjud. Unda H. Pol tilda tejash haqida gapirar ekan mazkur qonuniyatning nutqiy muloqot ehtiyoji - "Sparsamkeit im Ausdruck"(="ifoda tejamkorligi") asosida yuzaga kelishi haqida gapiradi. (H. Paul, 1960, B.357). Bundan tashqari, tilshunos tilning boshqa tendentsiyasini – muayyan elementlarning ortiqchaligini ko'rsatib o'tadi: "Fikrlarni ifodalash uchun til vositalarining ko'proq yoki kamroq tejalishi aynan ehtiyojlarga bog'liq. Garchi lingvistik vositalar ko'pincha keraksiz holda, isrofgarchilik bilan ishlatilishini inkor etib bo'lmaydi. Umuman olganda, til faoliyati uchun muayyan tejamkorlik tendentsiyasi mavjud" (1960, B. 372).

Tilning evolyutsiyasi muammosini va nutq harakatlarini tejash bilan bog'liq masalalarni hal qilishda sezilarli darajada keng qamrovli ilmiy izlanishlar olib borgan XIX asrning oxiri – XX asrning boshlarida yashab ijod qilgan eng yirik tilshunoslaridan yana biri sifatida Otto Yespersen (1860-1943) nomi tilga olinadi.

Tilning rivojlanishini tizim sifatida o'rgangan O. Yespersen (1958) quyidagilarni ta'kidlaydi: tilning evolyutsiyasi ba'zi til normalari va shakl hosil qilish turlari yo'qolib borishi va boshqalari paydo bo'lishi bilan namoyon bo'ladi, ayni paytda tilda bunday dinamik jarayonni tartibga soluvchi va boshqaruvchi barqaror tendentsiyalar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Сафаров Ш. Когнитивтилшунослик. — Жиззах: «Сангзор», 2006. — 92 б.
2. Бушуй А.М. Язык и действительность. — Ташкент: Фан, 2005. — 144 с.
3. Пауль Г. Принципы истории языка. — М.: Изд-во иностр. лит., 1960. — 500 с.
4. Есперсен О. Философия грамматики. — М.: Изд-во иностр. лит., 1958. — 404 с.

CONTEXTUAL ANALYSIS OF SOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS WITH "HEAD"/"BOSH" IN THE UZBEK LANGUAGE

*M.I.Gadoeva,
docent, candidate of philological sciences (BSU)*

Annotatsiya: Ushbu maqola o'zbek tilidagi "head" / "bosh" so'zi qatnashgan somatik frazeologik birliklarning kontekstli tahlillariga bag'ishlangan. Somatik frazeologik birliklarni "head" / "bosh" so'zi bilan mukammal tahlil qilish uchun frazeologik birliklarning strukturaviy haqiqiy ma'nosining o'ziga xos xususiyatlari aniqlangan.

Annotation: This article devoted to the contextual analyses of somatic phraseological units with the concept of "head"/"bosh" in the Uzbek language.

For the perfect analysis of somatic phraseological units with “head”/”bosh” the structural real meaning of phraseological units, peculiarities of their pragmatic organization are defined.

Аннотация: Данная статья посвящена контекстуальному анализу соматических фразеологизмов с понятиями «head»/«голова» и «eye»/«глаза» в узбекском языке. Для точного анализа соматических фразеологизмов с понятием «head» / «голова» определены структурно-реальное значение фразеологизмов, особенности их прагматической организации.

Kalit so`zlar: somatik frazeologik birliklar, somatizmalar, o'zbekcha, bosh.

Key words: somatic phraseological units, somatizms, Uzbek, head.

Ключевые слова: соматические фразеологизмы, соматизмы, узбекский, голова.

Phraseological units with the component “head”/”bosh” is divided into the following semantic groups. The lexical somatism “head”/”bosh” as a part of body has the ability forming many phrases in Uzbek.

There are nearly 90 somatic phraseological units with the component “head”/”bosh”.

Somatic phraseological units in Uzbek language contains the long history of the nation, its culture, customs and traditions.

1. the word “head”/”bosh” in phraseological units is a lexical substitution of the person: *хамманинг (кимсанинг) бошида бор.*

2. Somatic phraseological units with the word “head”/”bosh” expressing the spiritual state of the person:

a) *хурсандчилик: боши осмонга етди, боши кўкка етди; маъноси ўзида йўқ хурсанд бўлмоқ.*

b) *хафагарчилик: боши гавгода; маъноси: хафа бўлмоқ; ўзини ёмон ҳис қилмоқ.*

c) *уят: бошини хам қилди, бошини егди; маъноси: уялмоқ.*

3. The component “head”/”bosh” in the meaning “intellectual, conscious” is rarely be changed to the lexeme “mind”: for example, *боши ишлайди; маъноси: ақли.*

4. The phraseological units with the word “head”/”bosh” denoting the notion “punishment”: *бошида данак чақди; бошидаёнгоқ чақди; бошидан тегирмон тоши юргизди; маъноси: бирор бир кулфатга дучор бўлмоқ.*

5. The phraseological units with the word “head”/”bosh” denoting the notion “illness”: *боши ёстиққа тегди, маъноси: касал бўлиб қолди.*

6. The phraseological units with the word “head”/”bosh” denoting the notions “death, lost”: *бошини еди, маъноси: йўқ қилди, ўлдирди.*

7. The phraseological units with the word “head”/”bosh” denoting the notions “trouble, unfortunate”: *боши балога қолиб кетди.*

8. The phraseological units with the word “head”/”bosh” denoting the notions “braveness, fearless”: *бошини тикди; маъноси: ўзини ҳаётини беришга тайёр бўлмоқ.*

9. The phraseological units with the word “head”/”bosh” denoting the notions “carefulness”: *бошини силади, маъноси: гамхўрлик қилди, ўз ҳомийлигига олди.*

10. The phraseological units with the word “head”/”bosh” denoting the notions “much, great deal of”: *бошидан ошиб ётибди; бошидан ошиб-тошиб ётибди, маъноси: иши кўпайиб кетмоқ.*

11. The phraseological units the word “head”/”bosh” denoting the notions “reject”: *бош тортди, маъноси: қайтарди, рад қилди.*

12. The phraseological units with the word “head”/”bosh” denoting the notions “respect, high regard, kindness”: *бошига кўтармоқ, бошида кўтариб юрмоқ; маъноси: қаттиқ ҳурмат қилмоқ.*

13. The phraseological units with the word “head”/”bosh” denoting the notion “ruling, manage”: *бош-қош бўлди; маъноси: бошқарди, бирор ишни ўзи бош бўлиб бошқармоқ.*

14. The phraseological units with the word “head”/”bosh” denoting the notions “swear, hiding”: *бош эгди; маъноси: яширинмоқ, кечирим сўрамоқ.*

15. The phraseological units with the word “head”/”bosh” denoting the notion “being busy”: *бош қашгани кўл тегмайди; маъноси: juda банд бўлмоқ.*

16. The phraseological units with the word “head”/”bosh” denoting the notions “to be under difficulty, in a difficult situation”: *бошини қаёққа уришини билмаслик; маъноси: қандай қилиб шу (қийин) ҳолатдан чиқиш.*

17. The phraseological units with the word “head”/”bosh” denoting the notions “indifference, unimportance”: *боши оққан томонга (кетди); маъноси: хоҳлаган томонга кетиш.*

18. The phraseological units with the word “head”/”bosh” denoting the notion “making much noise”: *бошига кўтарди; маъноси: қаттиқ шовқин қилмоқ, бақирмоқ.*

19. The phraseological units with the word “head”/”bosh” denoting the notions “to be close, to be friend”: *бир ёқадан бош чиқарди; маъноси: биргаликда, дўстликда бирор ишни бажармоқ.*

Conclusion. Phraseological units with the component “head” from the structural point of view divide into several types. Besides that we come across to the following structures. They are the phraseological units of different structure and they contain 55% of phraseological units as a whole. Phraseological units with the component “head” is divided into the following semantic. The lexic somatism “head” as a part of body has the ability forming many phrases in Uzbek. There are nearly 90 somatic phraseological units 65 with the component “head”. Somatic phraseological units in Uzbek language contains the long history of the nation, its culture, customs and traditions.

The list of used literature:

1. Алмаматова Ш.Т. Ўзбек тили фраземаларининг компонент таҳлили: Филол. фан. номзоди. ... дис. –Тошкент, 2008. – 117 б.

2. Бердиёров Х, Расулов Р. Ўзбек тилининг паремиологик луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1984. – 232 б.
3. Бозорбоев К.Т. Ўзбек сўзлашув нутқи фразеологизмлари: Филол. фан. номзоди. ... дис. – Самарқанд, 2001. – 135 б.
4. Йўлдошев Б. Бадиий нутқ стилистикаси. – Самарқанд.: 1982. 82б.
5. Йўлдошев Б. Фразеология тарихидан лавҳалар, Самарқанд.:“Суғ - диён” нашриёти, 1998. 110 б.
6. Йўлдошев Б., Пардаев З. Ўзбек фразеологиясидан материаллар, 4 – қисим, Самарқанд.:“Суғдиён” нашриёти, 1997. 90 б.
7. Маматов А.Э. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилида лексик ва фразеологик норма муаммолари. – Тошкент, 1991. – 274 б.
8. Маматов А.Э. Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиш масалалари: Филол. фан. доктори. ... дис. – Тошкент.1999. – 238б.
9. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тили этимологик луғати (туркий сўзлар). - Тошкент: Университет, 2000. – 402 б.
10. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати - Тошкент: Ўқитувчи, 1978. – 380 б.

TAXIS - RELATIVE TIME – EVIDENTIALITY

*D.I.Khodjaeva,
Doctor of Philosophy (BSU),
Z.T.Saidova
Master-student (BSU)*

Annotation. The purpose of this article is to clarify the categorical specifics of taxis in relation to some other, related categories. Taxis, being a highly controversial category, expresses the meaning of the simultaneity of the multiplicity of conjugate actions performed in an integral time period. The analysis is based on the materials of Russian and partly English language investigations.

Annotatsiya. Ushbu maqolaning maqsadi taksisning tegishli toifalarga nisbatan kategorik xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Taksis juda ziddiyatli tushuncha bo'lib, bir vaqtning o'zida amalga oshirilgan ko'plab bog'liq harakatlarning bir vaqtning o'zida tegishliligini ifodalaydi. Tahlil rus tilidagi va qisman ingliz tilidagi materiallar namunasiga asoslangan.

Аннотация. Задачей настоящей статьи является уточнение категориальной специфики таксиса в соотношении его с некоторыми другими, смежными категориями. Будучи весьма дискуссионной категорией, таксис выражает значение одновременности разновременности сопряженных действий, совершаемых в целостный временной период. Анализ проводится на материале исследований русского и частично английского языка.